

PRIKAZI

Sanda Ham. *Po jeziku Hrvati*.
Zagreb: Školska knjiga, 2022., 376 str.

Radovi u ovoj knjizi obuhvaćaju tri posljednja stoljeća hrvatske jezične i jezikoslovne povijesti. Pisani su dvaju posljednjih desetljeća uz hrvatske obljetnice ili znanstvene skupove o znamenitim Hrvatima i događajima presudnima za hrvatski jezik te objavljeni u znanstvenim časopisima i zbornicima. Autorica ih je tematski objedinila, osuvremenila i uskladila s novijim znanstvenim spoznajama i literaturom, sadržajno bliske povezala i uklonila ponavljanja.

Knjiga ima šest poglavlja, popis literature i Kazalo osoba, a otvara ju traganje za izvornikom znamenitoga *Kukuljevićeva saborskoga govora iz 1843.*, smještena u prvo poglavlje »Hrvatski govoriti u hrvatskom saboru«. Članak je prototipski za cijelu knjigu: predstavlja autoricu u punom istraživačkom zamahu i ustrajnosti da jednako u velikim temama i u nazglednim sitnicama ili rubnicama koje su pisali hrvatski jezikoslovci, čitatelju otvori slojevitost, širinu i dubinu naslovljena problema, pristupajući im na nov, zanimljiv način. Koliko je u tom uspjela, pokazat će recepcija i citiranost knjige, a nedvojbeno i novi, njome potaknuti radovi, osobito u dijelovima u kojima propituje valjanost već usvojenih znanstvenih "istina", poput, primjerice, prikladnosti Ivšićeve interpretacije sastavljenoga pisanja niječnice *ne ću*. U razumijevanju teksta i njegovoj boljoj prohodnosti zbog goleme množine podataka pomažu mnogobrojni tablični prikazi, koje je profesorica Ham slagala s dugogodišnjim pedagoškim iskustvom sveučilišne nastavnice.

Da bi se utvrdio razvojni put hrvatskoga književnoga jezika u 19. stoljeću, koje je bilo puno slovopisno-pravopisnih i jezičnih previranja, trebalo je krenuti od početka – od zamišljena hrvatskoga književnojezičnoga sustava koji je imao povezati tri književnojezične stilizacije, afirmirane u prethodnim književnopovijesnim razdobljima – čakavske, kajkavske i štokavske. Tu je, uz Gajeve pravopisne temelje, Kukuljevićeva polihistor-ska djelatnost neizostavna.

Traganje za izvornikom Kukuljevićeva govora, održanoga u Hrvatskom saboru 2. svibnja 1843., o potrebi uvođenja hrvatskoga jezika u službenu upotrebu u Trojednici, dovelo je autoricu do spoznaje da autograf Kukuljevićeva govora do danas nije otkriven, da govor nije objavljen u stenografskom zapisniku *Saborskih spisa* sjednice na kojoj je izrečen, iako se neki baš na njih pozivaju kao izvornik iz kojega su uzimali članak za objavu ili istraživanje, a širio se, kako se navodi, tijekom 19. stoljeća u mnogobrojnim prijepisima. Utvrđuje da je prvo objavljen u ilegalnom listu *Branislav*, koji je zbog cenzure izlazio u Beogradu. Cenzura je, drži autorica, i razlogom što nije objavljen ni u Saborskim spisima jer je zahtjev da se u Hrvatskom saboru govori hrvatskim jezikom bio proturežimski, uperen protiv mađarizacije. Inačica u *Branislavu* tiskana je ilirskim pravopisom rane zagrebačke škole, koji karakteriziraju bilježenje triju popratnih vokala s nadslovnim znakom uz slogovno *r* (*à, è, ò*) i kvačica na dugom i kratkom dvoglasniku jatovskoga podrijetla (*Hàrvat, presvètli*), morfološki pravopis i stari množinski padeži u DLI.

U tabličnom prikazu (str. 22. – 26.) autorica zorno pokazuje kakve je sve jezično-pravopisne mijene doživio prijepis Kukuljevićeva govora od prve objave u *Branislavu* 1844. do suvremenih, nama sudobnih izdanja, redom: u interpretaciji Gjure Deželića iz 1861.; Tadije Smičiklase iz 1892.; Jakše Ravlića u *Pet stoljeća hrvatske književnosti* iz 1965.; u *150 godina hrvatske riječi u Hrvatskom saboru* iz 1993.; Josipa Kolanovića, Nikše Stančića, Željka Sabola, Hodimira Sirotkovića i Lelje Dobronić u izdanju *Hrvatski sabor* iz 1994.; Nikole Batušića u *Stoljećima hrvatske književnosti* iz 1997.; Ivana Zadre u *Glasovitim govorima* iz 1999.; Blaža Jurišića u *Glasovitim hrvatskim govorima* iz 2008., na Wikipedijinoj mrežnoj stranici, na mrežnoj stranici *Hrvatskoga povijesnoga portala*, na službenoj mrežnoj stranici Hrvatskoga sabora te na mrežnom portalu <http://kovceg.tripod.com>. Najčešći su osuvremenjeni prijepisi prema Deželiću, a *Branislavov* je prijepis ekaviziran, najvjerojatnije, drži autorica, iz neznanja, pa namjesto izvornoga ilirskoga slova *e* s kvačicom – *ě* – koje se izgovara [(i)je], stoji *e*, primjerice *celi* namjesto *čeli*.

Iako do danas nije pronađen Kukuljevićev autograf,¹ sačuvan je Babu-

¹ Navod o sačuvanom Kukuljevićevu autografu govora s vlastoručnim ispravcima, objavljen u članku *Izložba ostavština Ivana Kukuljevića Sakcinskog iz Arhiva i Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* Nataše Daničić, Dine Mašine i Tamare Runjak (*Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 2017., br. 1, str. 56.), pokazao se naknadnom provjerom netočnim. Riječ je o govoru održanom u skupštini Zagrebačke županije 28. rujna 1843., zapisanu rukom nepoznata autora. Ovom prigodom zahvaljujem voditeljici Arhiva HAZU Ivani Burnać na provjeri i ljubaznosti.

kićev prijepis nastao vrlo vjerojatno na temelju živoga Kukuljevićeva govora, koji se jezično razlikuje od inačice tiskane u *Branislavu*. Pohranjen je u Zbirci rukopisa i starih knjiga NSK (signatura R 3995/11) te objavljen 2016. u prigodnoj monografiji *Ivan Kukuljević Sakcinski u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu* (ur. Ivan Kosić), u povodu 200. obljetnice Kukuljevićeva rođenja (str. 20. – 26.). Što je govor sačuvan u Babukićevoj ostavštini, razumljivo je jer je Kukuljević Babukiću kao onodobnomu glavnomu jezikoslovnomu autoritetu slao na čitanje i dotjerivanje svoje tekstove, među ostalima i dramu *Juran i Sofija*, što autorica posebno ističe. Danas je digitaliziran i dostupan na mrežnim stranicama NSK.

Babukićeva inačica nije bila predmetom autoričine obradbe, ali se po više elemenata može držati bližom Kukuljevićevu autentičnomu govoru od one objavljene u *Branislavu* (uz ostalo završava izrekom »Rekoh« – prema latinskomu »Dixit«, karakterističnom za nomotehničku odliku govorničtva). Sadržava više kajkavskih elemenata i odgovara ranoj ilirskoj fazi zagrebačke škole (*Horvati, Horvatov, horvatski, pozabiti namjesto zaboraviti, đedëran namjesto hrabar, đedërnost namjesto postojanstvo, skerbiti, proti nama, kakov, ravnanje namjesto opredjeljenje, sustavno materinski namjesto mater-nji, katoličanski namjesto katolički, jedankrat namjesto jedared, bratinski namjesto bratski, džep namjesto žep i dr.*), a nema odlomka koji je, vjerojatno iz političkih razloga, dodao *Branislavov* urednik: »Nemislimo, da jezik naš nije jošte prikladan zato, da ga u javne poslove uvedemo: ta on je bio prije 800 godina jezik diplomatskih hrvatskih i sàrbskih kraljevah, a kasnie i turskoga carstva, on je tako bogat, tako izdëlan, tako blagozvučan, kao što je malo samo jezika na svëtu; on posëduje u ostalih slavjanskih narećjih neizcàrpivo blago: zašto bi dakle bojali se i oklëvali uvesti ga u javni život; zašto bi se bojali reći, da mi želimo, da nam se zakoni i zapovëdi pišu u krasnom našem materinskom jeziku, kad se to nisu plašili učiniti drugi narodi, kojim je jezik mnogo surovii i siromašnii.«

Kukuljeviću je posvećen i drugi članak prvoga poglavlja naslovljen *Kukuljevićev prijedlog zakonskoga članka o narodnom jeziku*, čijim su usvajanjem u Hrvatskom saboru za banovanja Josipa Šokčevića okrunjena 1861. višegodišnja Kukuljevićeva nastojanja da hrvatski jezik postane službenim jezikom »u svih strukah javnoga života«. U Kukuljevićevu prijedlogu jezik se naziva *narodnim hrvatsko-slavonskim*, kao i narod. Konačna stilizacija članka LVIII. *O narodnom jeziku* nije Kukuljevićeva, kao ni njegov naziv – *jugoslavenski*. Oni su plod dvodnevne saborske rasprave. Iza promjena, zaključuje autorica, »stoji doista dubok rascjep koji nije samo filološki«, što se iz samoga članka LVIII. ni po čemu ne može zaključiti, »sve teče glatko

i skladno, možemo nazrijeti tek po *jugoslavenskom* imenu jezika, tu se zapinje« (str. 32).

Navodom iz Miškatovićeva pisma Vatroslavu Jagiću autorica je kontekstualizirala onodobna hrvatsko-srpska jezično-politička trenja: »Jer ljudi naši, koji danas vladaju, boje se zlu našem od Srbaljah i misle, ako znanost i logika zahtievaju da uzmemo pravopis koji je u Srbaljah da će tim srbstvo obhrvati hrvatstvo. To su ti ljudi koji još uvijek misle da naša sva borba u tom sastoji da jezik sačuvamo ... oni se nadaju odoljeti Srbstvu ako pravopis i gramatiku imali budemo razdieljenu od srbske. Za njih je *ě* ... politika, a ne filologija« (str. 32).

U drugom poglavlju *Uloga hrvatskih novina i časopisa u očuvanju hrvatskoga jezika* autorica se bavi utjecajnim periodicima, njihovim pokretačima, glavnim urednicima i zapaženim suradnicima: *Narodnim novinama* i Ljudevitom Gajem, časopisima *Hrvatski jezik* Stjepana Ivšića i *Telegram* u kojem je objavljena glasovita *Deklaracija*, te *Jezikom*, časopisom za kulturu hrvatskoga književnog jezika., kojemu su dugogodišnji glavni urednici bili Ljudevit Jonke i Stjepan Babić.

Narodne novine, koje je 1835. pokrenuo Ljudevit Gaj, najdugovječnije su hrvatske novine – izlaze i danas, a njihova je uloga, zajedno s podlistkom *Danica*, u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika nemjerljiva: »Nema hrvatskih novina koje su tako snažno jezično djelovale i koje tako danas mogu djelovati« (str. 35.), piše autorica. Pitanje je kako su to uspijevale, jer je u 19. st. izlazilo više novina i časopisa na hrvatskom jeziku. Odgovor je u dobroj uređivačkoj politici i nastojanju da se oko *Novina* i *Danice* okupe najbolja intelektualna domoljubna pera sa svih strana, da u njima pišu o jezikoslovnim, povijesnim i gospodarskim temama, i, što je osobito važno, pišu jezikom i pravopisom koji je stvaran, dorađivan, normiran i pronоšen upravo na njihovim stranicama.

Dobrom se uređivačkom politikom držalo postupno uvođenje štokavštine pod ilirskim imenom u sredini u kojoj je kajkavština bila učvršćenim književnim jezikom s bogatom jezikoslovnom poviješću, tijekom koje je samo u Gajevo doba objavljeno čak osam gramatika (str. 37.). Tu je uloga gramatičarâ Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića bila golema, a zabranom ilirskoga imena proces nacionalne hrvatske integracije jezično je ujedinio sve zemlje hrvatskoga jezika na osobit način: štokavsku morfologiju i fonologiju leksički su spontano obogaćivale i popunjavale kajkavska i čakavska sastavnica. »Povijesno gledano«,

piše autorica, »Gaj je samo nastavio gdje su prije njega stali« (str. 40.), »a hrvatski je književni jezik potvrđen u krugu europskih jezika i to u onoj stilizaciji koju je zadao Babukić, a pronijele Novine i Danica« (str. 41.).

Danica već na polovici prve godine izlaženja postaje štokavska, a *Novine* 1836. Postupnost promjene počinje Gajevim kajkavskim člankom *Pravopisz* (*Danica*, 1835., br. 10. – 12.), kojim je preuređen slovopisni sustav izložen pet godina ranije u Gajevoj knjižici *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, koju autorica ocjenjuje jezikoslovno boljom i slovopisno savršenijom, ali nije zaživjela (str. 38). Prelaskom na štokavštinu, primjenjuje se *Daničin*, odnosno Gajev preuređeni slovopis (pravopis), blizak današnjemu.

Novine su sve do 1918. dvoglasnik bilježile *ie / je*, a pravopis je bio morfološki, imenična množinska morfologija starijih nastavaka u G (*jelenah, ženah, stvarih*), D (*jelenom, ženam, stvarim*), L (*jelenih, ženah, stvarih*), I (*jeleni, ženami, stvarmi*). Po tom su se razlikovale od vukovske škole, ostajući vjerne naslijeđenoj baštini. Donijele su na svojim stranicama tekst Bečkoga dogovora već tjedan nakon potpisivanja 28. ožujka 1850., dakle 3. travnja u br. 76. prema Pejakovićevu prijepisu, ali sa skeptičnim uredničkim komentarom. Iz *Novina* ga je 1864. preuzeo u *Književnik* Vatroslav Jagić, pripisujući mu zasluge za svoju »veleučenu mladogramatičarsku raspravu o pravopisu (kojom potkopava i pokopava zagrebačku školu«, a istodobno »piše jezikom koji je usuprot Bečkomu dogovoru, piše jezikom zagrebačke škole« (str. 46. – 47.).

U *Novinama* je u stalnoj rubrici Književni prikazi objavljen prikaz *Maretićeva Gramatika i stilistika* (1899., br. 125.) nepoznatoga autora potpisanoga šifrom -ć. Taj je prikaz, piše autorica, promaknuo dosadašnjim istraživačima Maretićeva djela.² Prikazivač pripada vukovskom krugu, podupiratelj je zajedničkoga jezika, novih nastavaka i fonetike koja da »odlično pristaje duhu napredka i prirodnosti hrvatskoga izražaja«. Vjeruje kako treba pričekati »dok ne odraste školska generacija koja više ne će znati pisati na starinsku« pa će se »jedna znamenita evolucija u životu našega književnog jezika izvršiti i bez buke« (str. 48.). Sam pak piše morfološkim pravopisom i ne prihvaća maretićevsko dvosložno *ije*.

Vukovska je norma u posljednjem desetljeću postupno zamjenjivala zagrebačku, što se najprije odrazilo na upotrebu množinskih imeničnih nastavaka. Miješanje novih i starih nastavaka autorica vezuje uz pojedine rubrike: budući da su *Narodne novine* bile službeno glasilo s mnogobrojnom pu-

² Objavljen je s istim potpisom i u zadarskoj *Smotri dalmatinskoj* (1899., br. 46., str. 1. – 2.) (nap. N. B.).

blikom, službeni su tekstovi u rubrici Službeni list pisani starijim nastavcima, a književne obznanе i vijesti o kulturnim zbivanjima novijima.

Morfonološkim pravopisom i starim nastavcima *Narodne* su *novine* najdulje ostale vjerne jeziku zagrebačke filološke škole, utječući i na taj način na oblikovanje hrvatskoga jezika, zaključuje autorica.

Časopis *Hrvatski jezik*, kojemu je glavnim urednikom bio Stjepan Ivšić, izlazio je samo jednu godinu – 1938., a izdavač mu je bilo Društvo Hrvatski jezik, osnovano u Zagrebu 1936., statutarно zaživjelo 1937. Časopis je tematski određen isključivo normativnim pitanjima književnoga jezika, njegovom pravilnošću i čistoćom pa je savjetodavna sastavnica njegova okosnica. Ona je naslijeđena iz prethodnih razdoblja hrvatske jezične povijesti i izraz je hrvatske jezične samosvijesti, a povezana je s raskomadanošću hrvatskoga državnoga teritorija među onodobnim europskim vele-silama, koje su u javnoj upravi i javnom životu nastojale nametnuti svoje jezike – u Istri i Dalmaciji talijanski, u Slavoniji njemački i mađarski, a u 20. st. u jugoslavenskoj višenacionalnoj i višejezičnoj zajednici srpski. Nepobitno je da je hrvatski jezik zahvaljujući jezičnim “braničima” održao hrvatski prostor na okupu, a da je njegova tronarječnost u središtu svijesti o hrvatskosti hrvatskoga. Osnutkom časopisa specijaliziranoga za jezična pitanja otvorila se prvi put u povijesti i mogućnost i sustavnoga vođenja jezične politike, ističe Sanda Ham.

Osnivač časopisa *Jezik*, Hrvatsko filološko društvo, naumilo je obnoviti istoimени Ivšićev časopis i povjeriti mu glavno uredništvo, ali se nije složilo o imenu, a Ivšića je narušeno zdravlje omelo u preuzimanju glavnouredničke dužnosti. Na kraju je na prijedlog Antuna Barca prihvaćeno ime koje i danas ima s istim podnaslovom: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, a glavnim je urednikom postao Ljudevit Jonke i vodio ga plodonosno punih sedamnaest godina, od osnutka 1952. do 1970. Za njegova urednikovanja *Jezik* nije izišao jedne godine, 1960. – 1961. zbog teške odluke koja je bila pred Uredništvom: sukladno nametnutomu Novosadskomu dogovoru i pravopisu valjalo je promijeniti podnaslov i jezik preimenovati u *hrvatskosrpski*, pa je Uredništvo jednogodišnjom stankom na taj način prosvjedovalo. Ime je vraćeno nakon osam godina, 1969., pobjedom deklaracijskih zasada, a uskoro i raskidom Novosadskoga dogovora.

Jonke je supotpisnikom Novosadskoga dogovora i pravopisa, a u *Jeziku* je ostalo njegovo svjedočenje o doslovce rovovskoj bitki za očuvanje hrvat-

ske sastavnice, simbolizirane u rastavljenom pisanju futura i ijekavici, otu- da njegova izjava »spasili smo ijekavicu«, što ističe Ham (str. 87.) u prikazu tih dramatičnih trenutaka iz novije hrvatske jezične i jezikoslovne povijesti, u kojima je hrvatskomu jeziku bio ozbiljno ugrožen opstanak. Također je napomenula da je Jonke autorom prilogâ o toj temi, potpisanih *Uredništvo* (Ur.), pa bi u tom smislu trebalo urediti i dopuniti Jonkeovu bibliografiju, iako je načelno teško potpuno pouzdano razlučiti u tako potpisanim člancima Jonkeove od onih Stjepana Babića.

Autorica s pravom odbacuje prigovore o Jonkeovoj vukovštini i zagovaranju jezičnoga zajedništva sa Srbima, što proistječe iz nerazumijevanja političkih okolnosti u kojima se odvijaju previranja. Hrvatska je strana imala jasan cilj – samobitan hrvatski jezik, i do njega je trebalo doći razumnom i vremenu prilagođenom jezičnom politikom. Jonke se odmicao od unitarističkoga pogleda na hrvatski jezik koliko je to u nevremenu bilo moguće, odmicao se od mladogramatičarstva maretićevskoga modela, jedino je u naglasnoj problematici, kao i većina onodobnih hrvatskih jezikoslovaca, ostao vjeran novoštokavskom kanonskomu tipu, ali je Brozović oštro upozoravao na hrvatske naglasne odlike, pa je bio korektivom na koji su se poslije mogli pozvati i ostali. Jonkea je naslijedio Stjepan Babić, kojemu autorica posvećuje počasni i najopsežniji članak na kraju knjige, a Babića 2005. nasljeđuje Sanda Ham. Ona se autorski i glavnourednički u knjizi predstavila odličnim člankom *Jezikov natječaj za najbolju hrvatsku riječ* (str. 62. – 80.). Prikazana je povijest i važnost natječajnoga projekta izbora najbolje nove riječi u Hrvatskoj te taj izborni model uspoređen sa sličnim projektima u Njemačkoj i SAD. Hrvatski je projekt pokrenuo 1992. akademik Stjepan Babić, *Jezikov* glavni urednik. Natječaj je upućen pojedincima, provodi ga časopis *Jezik*, riječi bira povjerenstvo sastavljeno od jezikoslovaca i drugih javnih djelatnika, a nagrade se dodjeljuju i javno proglašavaju u Danima hrvatskoga jezika, a u povodu obljetnice *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, koja se sastavljala i potpisivala 11. – 17. ožujka 1967. Materijalni je pokrovitelj Zaklada »Dr. Ivan Šreter«, koju su osnovali prijatelji hrvatskoga jezičnoga mučenika i hrvatske žrtve u Domovinskom ratu – liječnika Ivana Šretera. Prvi je nagrađenik 1993. bio glasoviti hrvatski jezikoslovac Bulcsú László, a nagrađena je njegova novotvorenica *suosnik za koaksijalni kabel*. Posljednji je izbor za godinu 2020. bio u znaku korone: prvonagrađena je riječ *dišnik* za respirator, drugonagrađena *kihobran* za *sneeze protector*, a trećenagrađena *rukoborac – znakovatelj, osoba koja govori jezikom znakova za gluhe*.

O *Telegramovu* suradniku Daliboru Brozoviću, jednom od suautora prekretničke *Deklaracije*, koja je objavljena upravo u *Telegramu* i digla na noge cijelu Jugoslaviju, autorica piše prateći sadržaj njegove kolumne *Jezik današnji*, posebno postupanje i izbor tema uoči i neposredno nakon objave *Deklaracije*.

Brozović je rubriku naslijedio od Jonkea, koji ju je vodio od 1961. do 1965., a on od rujna 1965. do prosinca 1968., objavivši 166 članaka, koji su skupljeni i posmrtno objavljeni 2016. u knjizi *Jezik današnji 1965. – 1968.* U pristupnom je članku izlučio četiri bitne odlike koje su *Telegramovu* rubriku učinile dugovječnom i uspješnom: stilska jednostavnost i pristupačnost širemu čitateljskomu krugu, savjetodavnost, poštivanje »varijanata« i primjena suvremene jezikoslovne metodologije u poimanju elastične stabilnosti književnoga jezika, koji mora biti stabilan toliko da omogući nesmetanu komunikaciju i elastičan da se može mijenjati sukladno sudobnim komunikacijskim potrebama, što je bio moto Jonkeova rada.

U političkoj nemogućnosti iskazivanja samobitnosti hrvatskoga jezika i Jonke i Brozović prihvaćaju teoriju varijanata u funkciji književnih jezika hrvatskoga i srpskoga, kako ju je, ističe Ham, na Petom kongresu slavista u Sarajevu 1965. iznijela srpska jezikoslovka Milka Ivić, potvrdivši »da nema jednoga i istoga jezika kojim se služe i Hrvati i Srbi« (str. 89.). U takvoj je razdvojbii "šifra" hrvatskoga jezika bila *zapadna varijanta*, a srpskoga *istočna varijanta*, a nerijetko su se varijante označivale ijekavsko-ekavskim sastavnicama, primjerice u nametnutom Novosadskom dogovoru i pravopisu, čije su se odredbe upravo u toj razdvojbenoj točki zlorabile i pogriješno interpretirale.

Pod unitarističkim pritiskom hrvatski je »nestajao, bivao potiskivan i vrlo grubo uklanjan iz javne upotrebe« (str. 89.), što je mobiliziralo znanstvene institucije u Hrvatskoj da zatraže pravo na ime i javnu porabu hrvatskoga jezika u Hrvatskoj (*Rezolucija Zagrebačkoga lingvističkoga kruga* 12. travnja 1966.; uskoro slijede *Zaključci* plenuma Društva književnika Hrvatske o problemima suvremenog jezika hrvatske književnosti, školstva i sredstava masovne komunikacije, 1969.; *Izjava o jedinstvu i varijantama hrvatskosrpskog književnog jezika* Znanstvenoga kolektiva Instituta za jezik JAZU, 1969.).

U članku *Hrvatski književni jezik*, objavljenom 3. veljače 1967., Brozović traži da se jezici nazivaju svojim pravim imenima (»Opravdano je kada kažemo hrvatski književni jezik ili srpski književni jezik /ali ne bi bilo opravdano da tako govorimo o standardnom jeziku – to je čisto lingvistički

znanstveni termin/ ... zašto bi baš hrvatski i srpski bile jedine oznake koje se uz imenicu jezik ne bi smjele upotrebljavati.«) (str. 90.).

Brozović je u nizu članaka tumačio na konkretnim primjerima, događajima i osobama zašto se *Deklaracijom* traži »osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju, televiziji, kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju«, pazeći da ni jednom ne spomene *Deklaraciju*, a uređivao je rubriku još godinu dana po njezinoj objavi.

Krajem 1966. krenuo je oštro u raskrinkavanje velikosrpskih težnji, upozoravajući na rastuću prevlast srpskoga jezika, na manipulacije Karadžićem, kojega odgovarajuće smješta u srpski jezik i kulturu, a uklanja potpuno iz hrvatskoga jezika, problematizira ponovno naziv »stoimenoga jezika«, a deklaracijsku godinu započinje terminološkim pitanjem – o prevlasti srpskoga jezika u vojsci, o zabludama i fikcijama pri miješanju jezika pola – pola u parovima tipa *vlak* i *pozorište* / *voz* i *kazalište*, o kemijskom nazivlju u kontekstu »likvidacije ustaljenih domaćih naziva« *kisik*, *aluminij*, *natrijev klorid* potisnutih *oksigenom*, *aluminiumom* i *natrium kloridom*.

Zanimanje autorice za jezikoslovnu suradnju Radoslava Katičića u *Kritici*, središnjem znanstvenom časopisu Matice hrvatske za Hrvatskoga proljeća, potaknuto je vrijednošću prinosa hrvatskoj leksikografiji, općejezičnoj teoriji i povijesti hrvatskoga jezika te zanemarenom i nepotpunom Katičićevom bibliografijom u dosadašnjim prikazima njegove djelatnosti u tom odsječku, napose u posebnim izdanjima časopisa *Kritike Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata* (1969., sv. 1.) i *Strukturalizam* (1970., sv. 4.; članak *Jezik i njegova struktura*).

Katičićeva je suradnja vezana uz kritiku dvaju svezaka *Rječnika hrvatskosrpskoga (srpskohrvatskoga) književnog jezika* (A-K; po početnom i završnom obrađenom slovu nazvan *Adok*), koje su zajednički objavile Matica hrvatska i Matica srpska, a doživjeli su negativnu recepciju u hrvatskoj sredini (S. Babić u *Jeziku*, Ivan Raos i Dalibor Brozović u *Telegramu*, Bratoljub Klaić u *Republici*, Babić, Brozović, Katičić i Tomislav Ladan u *Kritici* br. 1. i 5., te objedinjeno u posebnom izdanju *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*). Rječniku je osporena koncepcijska i sadržajna sastavnica, kao i nedoraslost uredništva i suradnika da sagledaju apsurdnost i strukovnu neodrživost projekta.

Autorica zaključuje da je Katičić pokazao kako je »cijela ta novosadska unitaristička politika, pa onda i Adok, sudar dviju kultura, a ne samo dva-ju jezika. S jedne je strane hrvatski sa svojim europskim, zapadnim utjecajima, gradskom ›agramerskom‹ kulturom i povijesnom dubinom, s druge je strane srpski sa svojim orijentalnim utjecajima i ›šumadinskom‹ kulturom i povijesnim plićakom« (str. 103.).

U *Slavonskim pabircima* (Kritika, br. 17.) Katičić granicu hrvatskoga književnoga jezika pomiče, kao i Brozović, na početak 18. st., stoljeće dublje od tada službene granice, koja se vezivala uz ilirce i Karadžića, što dosljedno provodi i u svojoj *Sintaksi* (1986.) i biva žestoko kritiziran.

Bogata se i raznovrsna Katičićeva kroatistička kulturološka i jezikoslovna misao iščitava u suradničkim prinosima, kao i u suuredničkom rješavanju osjetljivih tema u časopisu *Jezik*, koji je bio na udaru politike i nadziranih medija od utemeljenja 1952. Trebalo je građanske hrabrosti prihvatiti se urednikovanja u *Jeziku* kad se znalo da mu je Babić bio ilegalnim urednikom od 1972. do 1975. Katičić je nakon iskustva s *Deklaracijom* znao da će »glasni lavež pasa utihnuti« (str. 96.) te je imao smjelosti i mudrosti biti suurednikom 1980. – 1992., a članom Uredničkoga vijeća od 1995. do smrti 2019. Iz toga razdoblja, dotično iz prosinca 1985. potječe dokument CK KPJ o načelima jezične politike, izdan kao naputak nižim partijskim ograncima, u kojem se u točkama 11. – 13. govori o potrebnim postupcima radi "zauzdavanja" hrvatskoga jezika i jezikoslovaca, što je razumijevalo promjenu uredništva *Jezika* i reviziju njegova financiranja (str. 104. – 105.). Ipak, *Jezik* je mudrom politikom svoga uredništva prebrodio sve zamke i nepogode, a 2017. s Katičićevim savjetima i pomoći Uredništvo se u povodu 50. obljetnice Deklaracije obratilo otvorenim pismom hrvatskoj javnosti o potrebi sustavne državne skrbi o hrvatskom jeziku kao naraštajnom dobru neprocjenjive vrijednosti.

Tematski je Katičićevu suradnju u časopisu *Jezik* autorica podijelila na standardološke i sintaktičke radove, a analizu započinje dvjema napomenama: prva je o Katičićevu razlikovanju književnoga od standardnoga jezika kao najvišega razvojnoga stupnja književnoga jezika, što autorica pripisuje utjecaju Brozovićeve knjige *Standardni jezik* (1970.), a druga je bibliografska i odnosi se na Katičićevo autorstvo uvodnih rasprava u zapisnicima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika, objavljenih u *Jezikovu* trobroju (2013., 2. – 4.), jer se u *Jezikovo*j bibliografiji vode pod autorstvom Vijeća.

Jedan od aktualnih, istodobno politički opasnih radova Katičićeva je ocjena *Hrvatskoga pravopisa* Babića, Finke i Mogaša, napisana 19. listopada

da 1971., predana za objavljivanje u *Jeziku* i otisnuta u dvobroju 2. – 3., 19. godišta, ali je, piše autorica, zbog političkoga opreza Upravnoga odbora HFD-a taj dvobroj uništen u tvornici papira skupa s *Hrvatskim pravopisom*, a namjesto njega otisnut je novi dvobroj s promijenjenim sadržajem, bez Katičićeve i Jonkeove ocjene te izjavâ autora *Hrvatskoga pravopisa*. Stotinjak primjeraka izvornoga dvobroja uspio je spasiti iz skladišta tiskare Stjepan Babić pa je prema njima otisnut ponovno nakon 32 godine sa 50. *Jezikovim* godištem u prilog obilježavanju velike *Jezikove* obljetnice. Katičićeva je ocjena pak objavljena u 33. broju *Hrvatskoga tjednika*, koji je izišao 3. XII. 1971., tri dana nakon puča u Karađorđevu, a dijelom je uvrštena namjesto predgovora u londonsko izdanje *Hrvatskoga pravopisa*.

Na stranicama *Jezika* Katičić je 1985., 1986. i 1988. polemizirao sa srpskim jezikoslovcem Pavlom Ivićem, glavnim pronositeljem Karađžićeve jezikoslovne i političke misli u međunarodnoj slavistici o nepostojanju Hrvata kao posebnoga naroda i posebnoga hrvatskoga jezika, tek s ponešto izmijenjenim nazivljem: Karađžićevi Srbi Rimskoga zakona u Ivića su pretvoreni u etnički bezimene »katolike srpskohrvatskoga jezika« kojima velikodušni Srbi dopuštaju da svoj jezik zovu srpskohrvatski ili hrvatskosrpski). Polemiku je bio započeo Dragutin Raguž (1985., 1986.), potaknut Ivićevom raspravom objavljenom 1984. u francuskoj slavističkoj reviji *Revue des études slaves*.

Autorica navodi da se rasprava vodi u doba jugoslavenskoga smiraja, a novoga osvita velikosrpstva iskazanoga u Memorandumu SANU, kojemu je jedan od autora Pavle Ivić. »Stati licem uz lice s P. Ivićem i sjeći sam korijen unitarističke politike, smirenim, odmjerenim, snažnim udarcima – to je tek R. Katičiću moglo poći za rukom. (...) Katičić raspravlja o povijesti i standardizaciji hrvatskoga jezika, (...) argumentima i razložno razotkriva Ivićevo licemjerje, razotkrivajući tako i velikosrpsku jezičnu politiku« (str. 112., 111.).

Za ilustraciji Katičićeve argumentacije i stila izabrala je sljedeće odlomke: »Ivić je zabrinut za jezično zajedništvo. Htio bi da se daje prednost riječima koje spajaju, a ne onima koje razdvajaju. Zar se na takvoj osnovi uopće može graditi i razvijati jezična kultura? Zar se riječi kulturno mogu birati ako se najprvo misli na to što predstavljaju u drugoj sredini? To doводи do nesigurna zamuckivanja i onemogućuje da se crpe iz punoga bogatstva vlastite jezične tradicije. Samo na njoj se pak može graditi izraz i razvijati njegova kultura« (1986.).

»Već ona oznaka »katolici srpskohrvatskog jezika« takva je da ničim ne upućuje na povijest naroda, nego omogućuje da se o književnosti i knji-

ževnom jeziku govori kao da u njima i oko njih takve povijesti uopće i nema. Htjeti ugraditi takvu definiciju u same temelje serbokroatistike, to je kao zasnivati antropologiju na definiciji čovjeka kao dvonošca bez perja, o čem je bilo govora u antičkoj filozofiji« (1988.).

Katičić je razvio vlastitu metodologiju opisa sintakse hrvatskoga jezika. To se vidi i u prvom sintaktičkom članku *Rečenica kao jezična jedinica* objavljenu u *Jeziku* (1967.) u kojem jedinicu niže strukture (rečenicu) definira jedinicom više (diskursom), što je bila strukovna novina, kao i primjena generativnoga modela u opisu. Od 1969. radio je na svom kapitalnom djelu *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (1986.), sustavnom opisu hrvatskoga sintaktičkoga ustroja u koji je ugradio i važno standardološko pitanje – početak novoštokavskoga standarda. Smješta ga u polovicu 18. st. i odande crpi primjere. To nije promaknulo srpskim jezikoslovcima, koji su se upeli dokazivati da hrvatskoga jezika izvan srpskohrvatskoga nema (Živojin Stanojčić, Milka Ivić, Milorad Radovanović, Milica Bujas). Odgovor hrvatskih jezikoslovaca (Jasna Melvinger, Mislav Ježić, Istvan Nyomarkay, Ivo Pranjković, Stjepan Babić) objavljen je u *Jeziku* 1988. Katičićev generativni opis sintaktičkih struktura svojinom je hrvatskih jezikoslovaca. Rukopis svoje sintakse ustupio je autorima *Priručne gramatike*, koja je metodološki vrlo bliska Katičićevoj sintaksi.

Sliku povijesti hrvatske gramatologije, temi kojoj je posvetila cijelu knjigu (*Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb, 2006.), autorica upotpunjuje dvama prinosima u trećem poglavlju O hrvatskom jeziku u starijim školskim priručnicima. Prvi je rasprava *Bilješke o hrvatskom jeziku 19. stoljeća u Jagićevoj staroslavenskoj gramatici*, a drugi *Vitanovićeova slovnica i gramatika*.

Jagićeva *Gramatika jezika hrvatskoga osnovana na starobugarskoj slovenštini*, *Dio prvi: Glasovi* zanimljiva je autorici metajezično i jezično jer se ilirski slovoпись i morfologija nesinkretiziranih množinskih padeža kojima je pisana razlikuje od uvodno izjavljene jednosti hrvatskoga i srpskoga jezika, na kojoj se temelji i Jagićevo političko jugoslavenstvo. Jagić razlučuje hrvatski narodni jezik, tj. tronarječne organske idiome štokavski, kajkavski i čakavski, od hrvatskoga književnoga jezika, u kojem narječja opsegom i razinom imaju različit udjel, a štokavština prevladava. Gramatika je objavljena 1864., iste godine kad i prvi svezak Jagićeva časopisa *Književnik*, u kojem u člancima *Naš pravopis* i *Iz prošlosti hrvatskoga jezika* veliča Karadžića i njegov jezični model, objavljuje Bečki književni dogovor iz 1850. i Karadžićeva Glavna pravila za južno narječje te otpočinje obračun sa zagre-

bačkom filološkom školom, koja da priječi hrvatsko-srpsku jezičnu slogu, nepovjerljiva je prema mladomu naraštaju koji stasa i onemogućuje naravni razvitak hrvatskoga jezika, kao da ona nije nastavljač toga procesa! Riječ je o programu koji će istom biti ostvaren nekoliko desetljeća poslije, a Jagić je u trenutku kad ga promiče djelatno još duboko u posebnom hrvatskom jeziku.

Javnosti malo poznati osječki i zagrebački gimnazijski profesor Josip Vitanović u svojoj *Slovnici hrvatskoga jezika za nižu realku* (1872.) kompilirao je gramatike prvaka zagrebačke filološke škole Babukića, Mažuranića i Vebera Tkalčevića. Autorica u tabličnim prikazima uspoređuje fonološke i prozodijske sustave, slovopisni i morfološki sklonidbeni ustroj, kao i padežno nazivlje, te jedninske i množinske nastavke. Utvrđuje međusobne razlike u istaknutih hrvatskih slovničara i profiliranost zagrebačke škole nasuprot vukovskoj, koja je predstavljena Daničićem, na kojega se u oblikoslovlju nominalno poziva Vitanović iako ga ne slijedi. Pripadnici zagrebačke škole redovito imaju dvojinu i stoga odbacuju sinkretizirane množinske padeže držeći ih njezinom svojinom. U pridjevno-zamjeničnoj jedninskoj sklonidbi otvornici nisu tzv. navesci već su obveznom sastavnicom nastavaka u G (-oga/-ega) i D (-omul/-emu), a u LI ih nema (-oml/-em) Time se razlikuje zagrebačka filološka škola od vukovske, koja u G jednine ima dvoje nastavke (-og/-eg, -oga/-ega), a u DLI jednine troje (-oml/-em, -omul/-emu, -omel/-em). Brojevi *dva*, *tri* i *četiri* u Daničića su izgubili sklonjivost, a u zagrebačkoj se školi redovito sklanjaju.

Nakon *Slovnice* objavio je Vitanović još četiri prerađena izdanja pod naslovom *Gramatika hrvatskoga jezika za škole i samouke* (1880., 1882., 1888., 1891.) u kojima je po uzoru na zagrebačku školu dodana padežna i rečenična sintaksa, slovopis je usklađen s tadašnjim zagrebačkim (ě je zamijenio *ie*, *er* je izostavljeno), pravopis je ostao morfonološki, množinski su padeži nesinkretizirani i u primjerima, a sinkretizirani su pričuvni u zagradi. Bila je u uporabi u Vojnoj krajini.

Hrvatski književni teoretičar i povjesničar Ljubomir Maraković autor je dviju srednjoškolskih čitanki objavljenih za Nezavisne Države Hrvatske, poznatih po skraćenu naslovu *Žetva*: jedna je izišla 1941. kao prvi dio *Nauka o književnosti*, 1. svezak *Nauk o stihu i slogu*, a druga, koja je znatno proširena, 1943. s promijenjenim podnaslovom *Hrvatska čitanka za srednje razrede viših škola*. Prva je pisana banovinskim Boranićevim umjerenim fonološkim pravopisom, druga korijenskim (morfonološkim).

Obje su predmetom sociolingvističke analize S. Ham i prinos boljemu sagledavanju jezično-pravopisnoga previranja toga razdoblja, uz koje je vezano mnogo zablude, poput one da je NDH bila kovačnica nepotrebnih i nakaznih novotvorenica.

Maraković je u čitanke uvrstio pretežno djela hrvatskih klasika različitih razdoblja i podstilovala pa su zastupljeni autori od 17. st. do suvremenika (primjerice Andrija Kačić Miošić, Petar Zrinski, Ivan Mažuranić, August Senoa, Antun Gustav Matoš, Mile Budak), ali je, nažalost, njihov izvorni jezik slovopisno i pravopisno promijenjen i prilagođen suvremenom stanju; sačuvani su samo sintaksa i leksik, pa je učenicima uskraćena mogućnost da sami otkrivaju hrvatsku jezičnu razvojnost i morfološku stalnost, što je osobito važno za 19. stoljeće, koje naravno premošćuje starija razdoblja s novima. Tako je Maraković jezik Šenoine *Seljačke bune* u izdanju *Žetve* iz 1941. prilagodio maretićevskoj normi: *ie* je preinačeno u *ije*, *dj* u *đ*, *razčešljana* u *raščešljana* *ne ima* u *nema*, *neću* u *ne ću*, a u izdanju iz 1943. korienskomu pravopisu (*diete*, *razčešljana*, *nema*, *neće*). Preinačeni su također stari množinski padeži i to sustavno u prozi (*daščicami* u *daščicama*, *po dolovih* u *po dolovima*, *na vršcih* u *na vršcima*), a u pjesništvu kad je to dopuštala stopa, odnosno broj slogova. Autorica zaključuje da bi se »očekivalo više obzira i mara prema jeziku hrvatskih klasika« (str. 154.)

U završnom dijelu autorica u kontekstu suvremene hrvatske književnosti raspravlja o izostavljanju Krležina imena iz čitanka Marakovićevih i Mate Ujevića te se priklanja Marakovićevoj ocjeni da je razlog u Krležinu jugoslavenstvu, pretjeranu ljevičarenju i neuvjerljivom jeziku, u *Glembajevima* u preobilnim i umjetnim germanizmima, a u *Baladama Petrice Kerempuha* da je ideologija zasjenila ljepotu izvorne seljačke kajkavštine i namjesto nje na pozornicu iznijela umjetnu kajkavštinu, nerazumljivu puku iz kojega bi trebala poteći u snažnoj riječi borbe za socijalnu pravdu. Uz to, Maraković izriče strah da bi dijalektalna književnost mogla zasjeniti književnu štokavštinu i voditi rastakanju teško postignutoga jezičnoga jedinstva, napose stoga što se iz dijela Krležinih tekstova i istupa iščitavalo žaljenje zbog odbacivanja kajkavštine kao književnoga jezika.

Mislim da Marakovićevim ocjenama treba pristupiti s oprezom. Činjenica jest da su Krleža i on bili ideološki protivnici, ali je isto tako činjenica da je na Krležin opus i jezik gledano s puno većim povećalom nego u drugih pisaca stoga što je on višekratno izricao negativno mišljenje o sveukupnoj hrvatskoj književnosti i razmicao sebi prijestolno mjesto. O njegovu jeziku i stilu, jezičnim pogriješkama i nelogičnostima Kruno je Krstić pod pseudonimom Mark Tween napisao knjižicu *Kako piše gospodin Miroslav Krleža* (1935.) pa Marakovićevo razmišljanje nije usamljeno, ali se Kr-

ležino djelo i *Balade* ne mogu obezvrjeđivati. Kad navodi izvore svoje kajkavštine, Krleža spominje stare kajkavske pisce i leksikografe (Pergošića, Vramca, Škrinjarića, Habdelića, Belostenca, Magdalenića, Katarinu Zrinski, Krstu Frankapana, Vitezovića, Jambrešića, Mikloušića, Krčelića, Brezovačkoga), kajkavske molitvenike ..., on svoju književnu kajkavštinu ne izmišlja nego ju probire postupkom uobičajenim za književni jezik. Znatna će se većina, u kojoj je i vrstan poznavatelj jezika *Balada* i njihov tumač, Josip Vončina, kojega navodi i Sanda Ham (str. 158.), složiti da *Balade* pripadaju vrhuncu kajkavskoga književnoga jezika.

S tim ne treba miješati Krležin nečastan postupak 1945. kad je s mjesta predsjednika Suda za zaštitu nacionalne časti Društva književnika Hrvatske onemogućio Marakoviću javno djelovanje (str. 156.) i što je Marakoviću zbog uvrštenja u čitanke novomu režimu neprihvatljivih autora »dopala Stara Gradiška, a Krleži uloga sudca i Leksikografski zavod« (isto). Pri tom je režim i u osudi državnih neprijatelja bio nevjerodostojan: Augustinčiću je oprosteno što je kipario Pavelića jer je iskipario Broza, a Krleža nije uspio od smrtne presude spasiti dr. Vranešića koji je, s Budakovim znanjem i potporom, u svom sanatoriju skrivao protivnike ustaškoga režima, među njima i Krležu. Nije poznato da se Krleža zauzeo za Budaka, ali je istodobno komunističkim vlastima pokazao Stepinca kao provincijskoga župnika intelektualno nedorasla položaju zagrebačkoga nadbiskupa ...

Središnja je tema četvrtoga poglavlja Starije hrvatske jezikoslovne rasprave Vjekoslav Babukić i njegova borba za zaštitu hrvatskoga jezika, slovoписа i morfonološkoga pravopisa od nasrtaja Karadžićevih i nekolicine njegovih hrvatskih pristaša, među kojima su Gjuro Augustinović i Ignjat Alojzije Brlić. Babukić je zastupljen dvama priložima: *O slovoписnim raspravama u Babukićevim slovnicama* i *I abeceda ima svoju filozofiju*. Poznato je da je Karadžić, poduprt Jernejem Kopitarom i Francom Metelkom htio pridobiti ilirce za ćirilicu pa je gajicu nazivao krpežom koji nagrđuje latinicu. Bio je zamislio da prijelaz na ćirilicu bude postupan: najprije je dao izliti osam ćiriličnih slova, kojima je trebalo u hrvatskoj abecedi zamijeniti nepčanike, tj. Gajeve dvoslove i slova s nadslovnim znakovima, a onda kad se ona udomaće prijeći na ćirilicu. Babukić je to odlučno odbacio, a onda je Karadžić pokušao isto preko Ante Kuzmanića i *Zore dalmatinske*, na što se Kuzmanić oglasio. Babukić je u *Danici* 1836. opširno odgovorio Karadžićevu glasnogovorniku Brliću što misli o unošenju ćiriličnih slova, a istodobno je zapriječio Karadžićevo miješanje u hrvatski pravopis, braneći muklac *èr* i *ě*.

Rasprava o sklonidbi prezimena hrvatskoga političara Vladka Mačeka i nepostojanom *e* u kajkavskom zametnula se potkraj 1930-ih, a autorica ju izlaže u prilogu *Šurminov Maček*. Đuro Šurmin, a za njim i Stjepan Ivšić, tu primjenjuju pravilo nepostojanoga *e*, karakteristično za mnoge slavenske jezike, pa je paradigma G *Mačka*, DL *Mačku* I *Mačkom*. Trebalo je odgovoriti na pitanje zašto se u dijela kajkavskih imenica na *-ek* i *-ec*, *e* zadržava, a u dijela gubi i kako sklanjati takve imenice iz drugih slavenskih jezika. Ivšić je dao odgovor za kajkavski: ako su imenice hipokoristici, zadržavaju *e*, ako nisu, gube *e* u sklonidbi: *dečec*, *dečeca* i *cucek*, *cucka*. Ipak, u praksi je drukčije. Zaselci s prezimenima *Maček* i *Cucek*, u izvornim su govorima u N *Mački* i *Cuceki*, a Mačekovo se prezime u književnom jeziku ustalilo u liku sa *e*: *Mačeka*, *Mačeku*, iako ga je sam “vlasnik” sklanjao bez *e*.

Dobro se podsjetiti da su rasprava i normativno pravopisno rješenje važni zbog usklađivanja s istovrsnom pojavom u štokavskim govorima i književnom jeziku, gdje se na mjestu nepostojanoga kajkavskoga *e* javlja nepostojano *a*: *mačak* – *mačka*, *pisac* – *pisca*, koje je svojinom ustaljene književne norme. U hrvatskim pravopisima nakon 1918. rješavalo se različito, pa se u Boranićevim pravopisima do Pravopisnoga uputstva iz 1929. i nakon uspostave Banovine Hrvatske nepostojano kajkavsko *e* normiralo u pravilima i oprimjerivalo u pravopisnom rječniku. U *Korienskom pravopisu* iz 1944. obrađeno je u poglavlju *Suglasnički skupovi i koriensko pisanje* u člancima 209. i 210. (str. 45.), a u primjerima je *Maček*, *Mačka*, *Mačkov*; u čl. 344. u pravilima su skupno obrađena slavenska prezimena s napomenom da uglavnom čuvaju *e* (str. 77.).

Tema je ponovno aktualizirana kad se radio zajednički pravopis na temelju Novosadskoga dogovora. Tada se trebalo izboriti za nepostojano kajkavsko *e*, koje je, navodi autorica, uvedeno u pravopis dviju matica zaslugom Stjepana Babića, misleći zacijelo na njegovu raspravu *Deklinacija slavenskih imena s nepostojanim e* (*Jezik*, 1954, br. 1.), u kojoj su navedeni prijedlozi pravila za sklonidbu iz slavenskih jezika s popisom i drugih imeničnih dočetakata s nepostojanim *e* (*-el*, *-elj*, *-en*, *-enj* i *-er*; npr. *Rupel*, *Orel*, *Tukelj*, *Japelj*, *Pregelj*, *Prešeren*, *Pleven*, *Šumen*, *Resen*, *Plzenj*, *Zober*).

U raspravi *Što je Stjepan Ivšić rekao o ne ću?* autorica drži da je Ivšićeva mladogramatičarska interpretacija izgovornoga (fonetskoga) ostvaraja niječnice *ne ću* (nastale od *ne hoću*) u jednom mjesnom posavskom govoru zavela velik broj suvremenih hrvatskih jezikoslovaca koji su problem rješavali istim, u struci davno nadraslim sredstvima. Namjesto da raščlane pitanje *pisanja* dviju leksičkih jedinica, a ne *izgovaranja* jedne fonetske, suvremeni se hrvatski jezikoslovci još uvijek hrvu s mladoslowničarstvom. Kad bi se primijenio Ivšićev postupak bilježenja izgovora i na druge slične po-

stave, tada bi se, navodi S. Ham, pisalo *neodaj* i *nejdi* namjesto *ne hodaj*, *ne idi*. Nevažno je, ističe autorica, kako je i kada tko pisao (primjerice zagrebačka škola propisuje da se sve niječnice pišu sastavljeno s glagolom), bitno je da se izreka *ne ću* riješi kako se rješavaju istovrsne izreke sastavljene od više leksičkih jedinica u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku.

Slika hrvatskoga jezika i zastupljenost hrvatske jezične povijesti u pregledima hrvatskih književnih povijesti predmetom je petoga poglavlja Hrvatska jezična povijest u književnoj. U prvoj raspravi *Hrvatski jezik u Ljubičevu Ogledalu jugoslavjanskom* autorica napominje da je u 19. stoljeću jezik kriterij koji »ravna podrijetlom naroda, određuje narodnu pripadnost pa onda i pripadnost književnosti« (str. 189.) te ističe da se »Ljubić nosi sa slavistikom kojoj je zadaća politički cilj jugoslavenstva postići filološkim razlogom genetske srodnosti južnoslavenskih jezika pa prema tomu i naroda – hrvatskoga i srpskoga« (str. 190.). A ta je slavistika Hrvatima držala samo čakavce, Srbima sve čakavce, a kajkavce Slovencima. Hrvati, koji imaju književne jezike na svim trima narječjima, prošli su najgore i idućih dvjesto godina vodila se bitka protiv presezanja u hrvatsku jezičnu baštinu jednako istočnih, kao i zapadnih susjednih naroda.

Autorica je uočila višeslojnost u Ljubičevim knjigama i proučavala okolnosti njezina nastanka te zaključila da su jezik Ljubičev i pravopis evoluirali sukladno načelima zagrebačke filološke škole u odnosu na zadanu propisanu hrvatsku školsku normu, a da su primjeri koji od nje napadno odstupaju, poput izostavljanja fonema /h/ u genitivu množine ili u pisanju nekih imena (*Hanibal* / *Anibal Lucić*, *Petar Hektorović* / *Ektorović*) rezultat tuđih nesustavnih intervencija, dok je Ljubičeva posebnost pisanje *ie* u dugim i kratkim slogovima.

S obzirom na duljinu nastajanja djela 1848. – 1869. i broj ocjenjivača, popravljачa i ispravljачa različitih jezičnih i političkih usmjerenja (Božidar Petranović, Andrija Stazić, Jerolim Šutina, Ivan Kukuljević, Franjo Rački, V. S. Karadžić i Franc Miklošič) bilo je na kraju teško utvrditi što su izvorni Ljubičevi pogledi i stajališta, a što su tražili recenzenti da ispravi kako bi knjiga uopće bila tiskana. To je uočljivo i u samom naslovu: od zamišljenoga dalmatinskoga, dalmatinsko-hrvatskoga do jugoslavenskoga, pa se Kukuljević bio uplašio da bi mogla završiti u tiskari sa srpskim imenom (str. 159.).

Sadržajno je u *Ogledalu* prijeporno poglavlje *Različnosti obstojeće medju hrvatskim i srpskim govorom* (prvi svezak, 1864., str. 67. – 71.), koje je autori-

ca usporedila s Karadžićevim tekstom *Srbi svi i svuda* i našla niz podudarnosti jer se odlike čakavštine pripisuju jeziku kojim se služe Hrvati, a odlike štokavštine jeziku kojim se služe Srbi. Međutim u knjigu nije uvršten ni jedan srpski pisac, a među hrvatskim književnicima uvršteno je mnoštvo štokavaca pa je proturječje bjelodano. Kad je pak riječ o kajkavskom, hrvatske pisce kajkavce Ljubić luči u posebnom poglavlju od slovenskih. Iz toga autorica zaključuje da je spomenuto poglavlje dodano naknadno i da je to mogao učiniti netko od recenzenata.

Kad je knjiga objavljena, doživjela je oštre Jagićeve kritike zbog takve razdvajbe. U međuvremenu je Daničić odustao od svojih razlika temeljenih na Karadžićevim, Kopitarovim i Miklošičevim zasadama, i priznao štokavštinu hrvatskom, Jagiću je pak ona mlađi razvojni stupanj čakavštine, pa je i Ljubić odustao od prvotne razdvajbe i priklonio se Jagićevoj interpretaciji.

Druga rasprava, *Hrvatski gramatičari u Povjesti književnosti hrvatske i srpske Đure Šurmina*, uvod je u bibliografsko propitivanje zastupljenosti jezikoslovne struke u hrvatskim književnim pregledima i komentar autorskoga jezika njihovih sastavljača ili priređivača izabranih djela, uz Šurmina, tu su Šime Ljubić, Ivan Milčetić, Branko Vodnik, Tomo Matić i Slavko Ježić.

Šurminova je povijest bibliografski nepotpuna, izostavljena su 24 hrvatska jezikoslovca, među njima i prvi hrvatski slovničar Bartul Kašić. Da se poslužio drugim sveskom Ljubićeva *Ogledala*, takvih bi propusta, napominje autorica, bilo manje. Zanimljivo je hrvatsku gramatičarsku baštinu i udio zagrebačke filološke škole u njoj. Sam je Šurmin vukovac, a i jezik mu je vukovski. Tvrdi da su hrvatski jezik normirali srpski jezikoslovci u 19. stoljeću, napose izdvaja Daničića i njegovu školu, a hrvatske vukovce spominje rubno, ne uočavajući njihov sukob sa zagrebačkom školom. Kajkavštinu je držao hrvatskom.

Druga rasprava *O slavonskim jezikoslovcima u književnim povijestima 19. st., Ljubićevu Ogledalu i Šurminovoj Povjesti* na određeni način upotpunjuje i autoričina cjeloživotna istraživanja njezinih zavičajnika. Ljubićeva je povijest vremenski ograničena, obuhvatila je jezikoslovce do ilirizma, pa je Babukić ispušten, ali »ni jedna povijest poslije njegove nije zabilježila toliko imena, djela i podataka« (str. 227.). Tu su istaknuti jezikoslovci Matija Antun Relković, Blaž Tadijanović (nepoznat Jagiću i Maretiću), Marijan Lanosović, Ignjat Alojzije Brlić, Andrija Torkvat Brlić, Rudolf Fröhlich Vselić, Josip Vitanović i Tomislav Maretić. Šurmin uz Ignjata Brlića i Maretića ni ne spominje njihov jezikoslovni rad. Samo se u Ljubićevu *Ogleda-*

lu navodi da je Relkovićev *Nimačko-ilirički i iliričko-nimački ričnik*, inače sastavnim dijelom njegove gramatike, tiskan u Beču 1796. ili 1798. i kao posebna knjiga (str. 224.).

Rasprava *Milčetićevo pogledi na jezična zbivanja u 19. st.* osvjetljuje još jednoga zagovornika karadžićevštine u hrvatskom jezikoslovlju, čije se djelo (književno-jezične rasprave i članci) našlo u raskoraku s proklamiranim postulatima. Milčetić se naime u svojim radovima pridržava hrvatskoga slovoписа i morfonološkoga pravopisa, dosljedno i bez izuzetka upotrebljava nesinkretizirane množinske padeže, čak i dvojinske imenične oblike, te atributnu upotrebu glagolskih priloga.

On razlikuje hrvatsku od srpske književnojezične stilizacije: hrvatska mu je previše umjetna, klasična, ukočena, stegnuta gramatičkim pravilima, udaljena od naroda i narodu nerazumljiva, a srpska prejednostavna, bez gramatičke uglađenosti, autorski uskodijalektalna. Rješenje za leksičko premošćenje hrvatske književnojezične tronarječnosti te istodobno međunarječno prožimanje nalazi u objavljivanju štokavsko-kajkavskoga i štokavsko-čakavskoga rječnika, koji bi bili korisni običnomu puku, a književnicima vrelo za popunu općega književnog jezika. Takvom je koncepcijom štitio hrvatski jezik od vukovskoga štokavskoga purizma, a kajkavski, za razliku od Miklošiča, držao hrvatskom jezičnom sastavnicom.

Jezična povijest u Vodnikovoj književnoj povijesti višestruko je zanimljiva. Suvremenim je hrvatskim jezičnim povjesničarima njegova knjiga iz 1913. bliska pristupom razvitku hrvatskoga književnog jezika, čiji početak vezuje uz 15. stoljeće i začinjavce, koje nasljeđuju dubrovački pjesnici Menčetić i Džore Držić, njih Gundulić, bosanski Matija Divković, Ivan Bandulavić, slavonski Kanižlić, Katančić, a Bartul Kašić već u *Gramatiku* iz 1604. uz čakavštinu u opis hrvatskoga jezika uvodi i štokavštinu. Štokavština je sastavnicom i kajkavskih pisaca još od *Dekretuma* Ivana Pergošića 1567., a preko ozaljskoga kruga vodi k Vitezoviću. Ona će imati ključnu ulogu u jezičnom sjedinjenju cijeloga Ilirika od Drave o Jadrana. »U Vodnikovoj povijesti nema ni trunke zamisli po kojoj bi hrvatska jezična povijest bila vremenski i pokrajinski rascjepkana, nepovezana (...), naprotiv, Vodnik kroz vrijeme i prostor slijedi međunarječna prožimanja, a poglavito štokavske jezične tragove, uočavajući u njima svjesne napore prema zajedničkom književnom jeziku, prateći onu razvojnu crtu koju danas češće nazivamo hrvatskom jezičnom okomicom« (str. 242.).

U kontekstu rečenoga Vodnikove književne studije o 19. st. i jeziku 20. st. autorica ocjenjuje »iznenađujućima« (str. 247.) jer iz njih nestaje ime hrvatskoga jezika, govori se o jednom jeziku Hrvata i Srba za koji se rabi na-

ziv »naš jezik«, visoko se vrjednuje Bečki književni dogovor, razlike omalovažavaju, žali što Hrvati nisu prihvatili Starčevićovu ekavicu. God. 1924. Vodnik izdaje Kozarčeve *Mrtve kapitale* s krivotvorenima slovopisom i jezikom. Takva je Vodnikova “evolutivnost” evoluirala i iz duha vremena jugoslavenskoga zajedništva i iz mladoslovničarstva.

Ime filologa Tome Matića vezuje se u prvom redu uz priređivačku djelatnost Akademijina niza Stari pisci hrvatski, »jer su vrelo za kojim se redovito poseže u potrazi za riječju staroga autora – Filipa Grabovca, Antuna Kanižlića, Matije Petra Katančića, Andrije Kačića Miošića« (str. 251.). O tom se raspravlja u studiji *Jezikoslovna vrijednost priređivačke djelatnosti Tome Matića*. Autorica upozorava na oprez u služenju Matićevim transkripcijama starih pisaca jer se oslanjaju na dijalektalno okružje iz kojega potječe pisac te recepciju hrvatskoga jezika 18. st. načelno obilježenu »Maretićevim pogriješnim pristupom«, očitovanim »u transkripciji koja djelomično prerasta i u jezičnu prilagodbu« (str. 252.). Odstupanja od vjernoga prijenosa izvornika uočila je u bilježenju *h*, dugom dvoglasniku i popratnom otvorniku uz samoglasno *r*.

U bilježenju *h* Matić ne vidi naddijalektalni napor prema zajedničkomu književnomu jeziku nego ili pojedinačno dijalektalno odstupanje ili pravilnost propisanu maretićevskim kanonom (*hrvati se, hrzati, hrđa*). U književnikâ 18. st. *h* je međutim kao slovopisni neizgovorni znak imalo i dodatno morfološko obilježje za označivanje duljine množinskih padežnih nastavaka u genitivu i instrumentalu te osobnih nastavaka u 3. osobi prezenta te 2. i 3. osobi aorista. Matić ga kao izgovorni nastavačni član bilježi u lokativu množine, gdje ga je u slavonskih pisaca često nalazio i Maretić, a Ivšić je držao da mu je tu i inače etimološko mjesto kao dijelu nastavka.

Na mjestu dugoga jata u transkripciji mu je uvijek dvosložno *ije*, a na mjestu kratkoga stoji *je*. Jednosložni *ie* ostvaraj dugoga jata ne bilježi ni u pjesničkim primjerima gdje mu je to nalagala metrika.

Popratnik uz *r* u Matićevoj transkripciji nije bilježen jer je interpretiran kao pravopisni znak, a ne kao izgovorna činjenica i obilježje književnoga jezika cijeloga 18. st. te 19.-oga do 1870-ih.

Među jezičnim sitnicama ili rubnicama našla se u ovoj knjizi i riječ *serbokroatizam* koju »suvremeni hrvatski rječnici ne navode, nema je u pravopisima, a ni gramatikama – za suvremenu normu to je riječ koja ne postoji« (str. 258.). Njoj je posvećena rasprava *Ježićevo tumačenje serbokroatizma u Hrvatskoj književnosti*. Autorica istodobno traga za autorstvom i značenjima te višeznačnice, koju je 1944. upotrijebio Slavko Ježić kao naziv za političko jedinstvo Hrvata i Srba nakon sklapanja Hrvatsko-srpske koalicije

1906., 1971. Dalibor Brozović u lingvističkom značenju, 1985. Milivoj Telečan kao naziv za riječ koja se, prema ondašnjoj nomenklaturi srpskohrvatskoga jezika, upotrebljava u drugom jeziku, 1999. Leopold Auburger kao naziv za velikosrpsku jezičnu politiku, 2002. Zlatko Matijević kao naziv za političko djelovanje Hrvatskoga katoličkoga pokreta, osobito Hrvatskoga katoličkoga seniorata.

U posljednjem, šestom poglavlju Dva velika imena hrvatskoga jezikoslovlja, Stjepan Ivšić i Stjepan Babić profesorica Ham predstavlja dvojicu slavonskih velikana koja su obilježila 20. stoljeće, Ivšić dijalektološkim i akcentološkim studijama, Babić rječotvorjem, slovniciarstvom i pravopisnim priručnicima, obojica prinosima koji nadrastaju hrvatsko jezikoslovlje i čine nezaobilazne naslove slavenske filologije.

U prvoj raspravi *Suvremeno jezikoslovlje o Ivšićevu odnosu prema hrvatskomu književnomu jeziku* prikazan je Ivšićev vrlo težak strukovni put uvjetovan smjenom nekoliko režima koji su hrvatskomu jeziku pristupali kao sredstvu političke borbe a ne predmetu znanstvenoga promišljanja, pa se od njega tražilo da svoje znanstvene poglede prilagođuje režimskim, što je odbijao, a onda stradavao i u NDH i u komunističkoj Jugoslaviji, ostajući bez službe, profesure i rektorske časti, čak konfiniran u rodnom kraju. Tomu unatoč, ostao je nepokolebljivo čvrst i uspravan u obrani svojih stajališta, posebno kad je bila riječ o zamjeni izgovornoga (fonetskoga) pravopisa korijenskim (morfonološkim).

Iako je stasao u punom usponu mladoslovniciarstva, razlikovao je književni jezik od dijalekta i tzv. kanonsku karadžićevsko-daničićevsko-maretićevsku štokavštinu propitivao usporedbom sa stanjem u hrvatskim govorima, pa je sastavio nevelik upitnik *Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*, objavljen 1914. u Kovčeviću za hrvatska i srpska narječja JAZU. Autorica ga u raspravi *Normativni pogled iz Ivšićeva Nacrta za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja* komentira kao pomnijivo sastavljen uputnik za terenska jezična istraživanja iskusnoga dijalektologa koji razmišlja o »reviziji gramatike našega književnoga jezika koji se osniva ponajviše na jeziku Vukovu i na djelima od njega izdanim« (str. 287.) gradivom iz svih triju hrvatskih narječja. Pri tom ističe da Ivšić pitanjima u *Nacrtu* »želi provjeriti nije li književna maretićevska štokavština tijesna hrvatskomu jeziku« (str. 289.).

Tijesna ne samo leksički nego i interpretacijom položaja i naravi fonema /h/ (po Maretiću se izgubio iz sustava, Ivšić pak propituje njegov iz-

govor velarni [h] i laringalni [x]) i dvoglasnika /i̯e/ u fonološkom sustavu (dvosložni ili jednosložni: *lijepo* ili *l̥i̯epo*), odnos *št* i *šč* (*kršten* ili *kršćen*), te naglasnu normu ne samo pojedinih riječi (zamjenica *mène* – *mèni* ili *mène* – *mèni*) nego i morfoloških tipova (ima li superlativ jedan ili dva naglasaka: *nâjbolji* ili *nâjbd̥lji*). Potom instrumentale (*putom* ili *putem*, *sol* ili *solju*), rječotvorje (o dometcima *-eljak* i *-aljka*: *brizeljak* i *tepaljka*), jednina ili množina uz predikat u množini u priložnoj oznaci mjesta (*otiđu svojoj kući* / *svojim kućama*), u objektu (*pruže jedan drugome ruku* / *ruke*) i predikatnom proširku (*otiđu kimajući glavom* / *glavama*). Sročnost imenica muškoga roda *e*-vrste do maretićevske norme bila je u muškom rodu u množini: *sluge su se nasmijali* i *obradovali*; u jednini: *dobar sluga morao je slušati*; *dobre sluge morali su slušati*; u Maretića se javlja i oblik ženskoga roda: *sluge su se nasmijale* i *obradovale*. Red riječi – odnosna zamjenica između prijedloga i imenice (*s pomoću kojih* ili *s kojih pomoću* / za ovo nema potvrde u Maretića/); određeni i neodređeni pridjev iza zamjenice (*nekakav bogati čovjek* ili *nekakav bogat čovjek*); posvojni pridjev ili posvojni genitiv (*Antikristov* ili *antikrista*).

Može li zamjenica *svoj* biti u nominativu (*žale nevu braća svoja* ili *žale nevu braća njezina*)? U hrvatskom ne može, namjesto nje javljaju se zamjenice; Posvojne zamjenice *njegov*, *njezin*, pridjev *vlastit*. Pripovjedački imperativ u Maretića (*Dijete spopadne bukvu pa povuci tamo, povuci amo*) kao snažno stilsko sredstvo u hrvatskoj književnosti, potječe iz narodnih pripovijedaka (po Katičiću).

Posljednja je rasprava u knjizi *Djelo Stjepana Babića* prikaz raznovrsne Babićeve djelatnosti kojom se na gotovo simboličan način zaglavljuje i raznovrstan sadržaj same knjige *Po jeziku Hrvati*. Pisana je s detaljima u kojima su istaknute glavne odlike svakoga od predmetnih naslova u kontekstu Babićeva opusa i u cjelini hrvatskoga jezikoslovlja.

Na početku je oproštajni govor s Profesorova pokopa na zagrebačkom Mirogoju 2. rujna 2021. u kojem je Sanda Ham posebno naglasila Profesorovu postojanost, srčanost i upornost u radu na boljitku i samosvojnem razvitku hrvatskoga jezika.

Djelo Stjepana Babića obuhvaća više od 1000 znanstvenih i stručnih radova, osamdesetak različitih manjih osvrta i članaka, 57 književnih sastava, 32 razgovora za novine, 18 jezikoslovnih knjiga objavljenih u 47 izdanja u više od milijun primjeraka. Znanstveni su i stručni radovi iz područja tvorbe riječi, morfologije, sintakse sročnosti, pravopisne i općenormativne tematike, teorije književnoga jezika i suvremene povijesti književnoga jezika.

Znanstveno se formirao u strukturalističkom usmjerenju tijekom studijskih boravaka u Njemačkoj 1968./1969. i 1984./1985., gdje se usavršavao u seminarima profesora Seilera u Kölnu te predavao kao gostujući profesor. Redovito je sudjelovao u radu glasovitoga Zagrebačkoga lingvističkoga kruga u čijem je središtu Bulcsú László brusio i usavršavao strukturalistički pristup jezikoslovnim temama s mlađim kolegama i asistentima. Već 1963. Babić u svom školskom leksikonu *Jezik*, oko kojega je okupio vrsne suradnike, ima natuknicu fonem, dakle iste godine kad je treći put otisnuta mladogramatičarska Maretićeva gramatika, a u drugom izdanju 1965. i natuknice fonetika, fonologija, morfem, morfologija, strukturalizam, stil – u okviru koje je razdvojbica funkcionalnih stilova poslovnoga, znanstvenoga i pjesničkoga (tj. književnoga), kao i osnovne rječotvorne natuknice prefiks, prefiksacija, sufiks, sufiksacija. To ga svrstava u prvake strukturalističke školske literature, desetljeće prije pojave Silićevih i Rosandićevih fonetsko-fonoloških i morfološko-morfostilističkih udžbenika (1974. i 1979.).

Strukovno je najvrjednije Babićevo djelo *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (1986.), slijede ju morfologija zamjenica, brojeva, glagola i nepromjenljive riječi u Akademijinoj knjizi *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (1991.; u drugom izdanju 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* u suautorstvu sa Stjepkom Težakom) i *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*.

Tvorba je izrađena ručnim popisivanjem na hrvatskom korpusu od 400 tisuća primjera (100 tisuća riječi), što je promatrano iz današnjega računalnoga kuta zadivljujuće. U njoj je prema tvorbenim načinima izložena tvorba imenica, pridjeva, glagola i priloga, a unutar formalnih kategorija navode se semantičke kategorije, najopsežnije u pridjeva, što je Babićeva disertacijska tema. U uvodu je, prvi put u nas, ističe Ham, izložena tvorbeni metodologija, osnovno pojmovlje i tvorbeni teorije. Knjiga sadržava nekoliko kazala: imenâ, pojmova, imeničnih značenja, pridjevnih i glagolskih sufiksa, kazalo prefiksa. Svi su primjeri obilježeni naglascima, na dvoglasniku (“dvoglasničko ije”) je dugi naglasak, pa je *Tvorba* prvi normativni priručnik s takvim opisom dvoglasnika. Prva je i po novoj jednostavnijoj podjeli glagola vrste i razrede, učvršćenoj u *Oblicima* Akademijine gramatike iz 1991.

Kad se pojavila, bila je to jedina cjelovita tvorba riječi u slavenskim jezicima i to je ostala do danas. Iako se u literaturi navodi drugačije, *Tvorba riječi* Eugenije Barić u *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika* iz 1979., podsjeća Ham, »nastala je prema predlošku Babićeve tvorbe riječi iz VI. izdanja Težak-Babićeve gramatike, gdje je Babić tvorbu izložio prema semantičkim kriterijima« (str. 324.).

Drugo je istaknuto normativističko područje Babićeve djelatnost usavršavanje hrvatskoga pravopisa. Pristupao mu je kao izrazu naslijeđene višestoljetne pisane baštine hrvatske kulturne zajednice, nastojeći postupno obnoviti one njegove odlike koje su u razdoblju dviju jugoslavenskih država bile potisnute na štetu njegove sustavnosti i funkcionalnosti: učvršćena jekavska osnovica pisanjem sloga *je* namjesto *e* iza pokrivenoga *r* (*grješnik, pogrješka, strjelica*) i morfonološki zapis u položajima koji napisano čine prozirnijim (*d, t* ispred *c, č* – *zadatci, napitci, domorodče*), što je obrazložio i potkrijepio nizom primjera iz višestoljetnoga hrvatskoga korpusa u knjizi *Temelji Hrvatskomu pravopisu* iz 2005. Ona je poslužila i kao pouzdan izvor podataka Vijeću za normu hrvatskoga standardnoga jezika, s čijim je odlukama Babić sa suradnicima Božidarom Finkom i Milanom Mogušem usklađivao svoje pravopise, a nakon Finkine smrti izdaje 2005. *Hrvatski školski pravopis* u suautorstvu s Mogušem i Sandom Ham, koji je dobio preporuku Ministarstva za upotrebu u školama, te s Mogušem 2010. veliki *Hrvatski pravopis*.

Povijest Babićevih pravopisa istodobno je i povijest obrane hrvatskoga pravopisa od političkoga nasilja kojemu je bio izložen hrvatski jezik, najžešće u socijalističkoj Jugoslaviji, piše Sanda Ham, unitarističkim pokušajem stvaranja jedinstvenoga srpskohrvatskoga jezika, a zapravo leksičkom srbizacijom četiriju štokavštinom povezanih republika. Slomom Hrvatskoga proljeća uništen je u tvornici papira *Hrvatski pravopis* Babića, Finke i Moguša, a jedan je uvezani primjerak, po svjedočenju Stjepana Babića, odnio u London Jakši Kušanu, uredniku emigrantske *Nove Hrvatske*, Zlatko Markus na inicijativu Stanka Pekeča, kapetana KOS-a. Protivno Bernskoj konvenciji, kojoj su potpisnicama Jugoslavija i Velika Britanija, pravopis je pretiskan bez autorskih dopuštenja, a budući da je vladalo pravilo što tiska ekstremna emigracija, ne može se tiskati u domovini, njegova je sudbina bila definitivno zapečaćena (str. 327.).

U samostalnoj Hrvatskoj u pokušaju povratka na jezični unitarizam nakladnik blizak SDP-u po dolasku SDP-a na vlast već 2001. u Novom Liberu ponovno objavljuje zastarjeli Anić-Silićev pravopis s načelima i primjerima iz Novosadskoga pravopisa (1960.), osobito u pravopisnom rječniku. Pravopis je pod hrvatskim imenom (*Pravopis hrvatskoga jezika*) reklamiran kao moderni hrvatski pravopis koji »pravopisna pravila maksimalno prilagođava realnom izgovoru suvremenoga hrvatskoga govorenoga jezika«, što je značilo ponovni povratak na vukovsko izgovorno pravopisno načelo »Piši kao što govoriš«, što se najzornije odrazilo u sastavljenom pisanju prijedložnih i priložnih izraza.

Istodobno se gasi i rad Vijeća za normu hrvatskoga jezika, kojemu je Stjepan Babić predsjedavao, jer su »one političke snage koje su iznjedrile Novosadski pravopis, i koje još uvijek čvrsto stoje uz zajednički »štokavski« jezika, još uvijek politički aktivne u Hrvatskoj«, piše Sanda Ham. Te su snage po drugom SDP-ovu dolasku na vlast koordiniranom akcijom Slavka Goldsteina, posebnoga savjetnika predsjednika Vlade, i ministra Željka Jovanovića bez obrazloženja 2012. ukinule i Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika, kojemu je predsjedao Radoslav Katičić, i povjerile izradbu novoga *Hrvatskoga pravopisa* (2013.) Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji je, valja podsjetiti, sastavio »novi« pravopis pabirčenjem po četirima starima te dijelom rješenja destabilizirao i rušio postignute norme namećući loša (pretjerano sastavljeno pisanje prijedložnih i priložnih izraza) ili nikad viđena rješenja (*Camusja, Camusju, ... Camusjev*) u dotadašnjim hrvatskim pravopisima.

Hrvatsko je jezikoslovlje Babić zadužio i kao slovničar. Sa Stjepkom Težakom autor najizdavanije školske gramatike, koja je od 1966., kad se pojavila, doživjela 16 izdanja. Od šestoga izdanja to je prva gramatika u 20. stoljeću koja u naslovu ima jednočlano hrvatsko ime: *Hrvatska gramatika*. Sedmo je izdanje objavljeno tek u slobodnoj Hrvatskoj, nakon punih 19. godina, iako je Školska knjiga bila isposlovala dopuštenje za tisak. Razlog je bio isti kao i s pravopisom: tiskala ju je *Nova Hrvatska* u Londonu.

Gramatika je poboljšavana i osuvremenjivana, nazivljem i sadržajem prilagođena osnovnoškolskomu i srednjoškolskomu uzrastu. Sukladno stanju u hrvatskom jeziku i višestoljetnoj neprekinutoj upotrebi dvoglasnika normativno je fonološki sustav povećan za jedan fonem uključenjem dvoglasnika /ie/ u sustav otvornika, a dvoglasnik se u kratkom slogu iza pokrivenoga *r* bilježi kao *je* (*pogrješka, strjelica*). Od 9. izdanja usklađuje se pravopisna norma u bilježenju odstupanja jednačenja po zvučnosti i mjestu tvorbe skupina *ds, dš, dc, dč, dć*. Unose se i hrvatske morfološke posebnosti, primjerice akuzativno *ju* ispred zanaglasnice *je*. Od 12. izdanja razredba je imenica provedena u tri vrste na temelju nastavka u genitivu jednine, kako je i bilo do vukovske promjene, glagoli su razdijeljeni u šest vrsta bez nepravilnika, a nov je i pogled na nastavke imperativa (*-ø, -mo, -te; -j, -jmo, -jte; -i, -imo, -ite; -ji, -jimo, -jite*) i prezenta (*-ëm, -jëm, -ïm, -ãm*). Nazivlje se također osuvremenjuje: nazivi *otvornik* i *zatvornik* (prije *vokal* i *konsonant*), *zvonačnik, šumnik, tjesnačnik, slivenik ...* tvorbeni su obilježja glasova, a *samoglasnik* i *suglasnik* slogotvorna odlika glasa u riječi. *Lice, lično, bezlično* zamijenjeno je *osobom, osobnim* i *neosobnim*.

Sročnost u hrvatskome književnome jeziku pisana je za sintaksu velike Akademijine gramatike, iz koje je stjecajem okolnosti ispuštena, pa je 1998. objavljena samostalno. Glavninu gradiva čine primjeri iz hrvatske književnosti, ostali su stilovi manje zastupljeni, razgovorni se navode rijetko. Ham ističe bogatstvo i izvornost primjera, jednostavnost, potankost i dosljednost pri opisu, argumentiranu normativnu preporuku te preporučuje njezino uvrštenje u gramatiku (str. 335.).

Urednikovanju u časopisu *Jezik* Babić je posvetio polovicu svoga stručnoga vijeka: prvi je članak objavio 1954., u uredništvo ulazi 1963., glavnim urednikom postaje u prosincu 1970. s drugim brojem 18. godišta, i vodi ga pune 34 godine, do 2005., od toga ilegalno 1972. – 1975., kad je odgovornim urednikom formalno potpisan Božidar Finka, jer je »partijska organizacija Filozofskoga fakulteta smatrala da Babić kao nepartijac i hrvatski nacionalist ne može biti na takvom mjestu« (str. 335). Pod Babićevim urednikovanjem *Jezik* je izrastao u najugledniji i najčitaniji jezikoslovni časopis, kojemu je glavna smjernica bila sljedeća Babićeva misao: »U jezičnoj je kulturi važno svako pa i najsitnije pitanje jer svaka utvrđena pojedinost pridonosi stabilnosti, izražajnosti i ljepoti književnoga jezika svih Hrvata.« Uredio je ukupno 170 brojeva, ispisao više od tisuću stranica u oko 450 priloga – izvornih, stručnih i preglednih članaka, odgovora na čitateljska pitanja, osvrta i vijesti.

Rad na popularizaciji struke i poticanju jezične kulture važnom je sastavnicom Profesorove djelatnosti. Savjetodavstvom i osvrtima na jezična zbivanja desetljećima je bio prisutan u dnevnim novinama, tjednicima i strukovnim časopisima. U *Vjesniku* je 1960-ih imao rubriku Razgovori o jeziku, a početkom 1990-ih Hrvatski jučer i danas. U *Hrvatskom slovu* krajem 1990-ih piše Bilješke o hrvatskom jeziku, koje je od siječnja 2001. nastavio objavljivati u *Fokusu* (gotovo 200 članaka). U časopisu *Elektrotehničar* 1980-ih surađuje u rubrici Terminološki razgovori. Njegovi su jezični savjeti plod dubinskoga proučavanja problema i promišljanja o svrhovitom rješenju. Sustavno je radio na pohrvaćivanju rashrvaćenoga hrvatskoga jezika. Većinu je članaka iz tiska i časopisa prikupio u knjigama *Hrvatska jezikoslovna čitanka* (1990.), *Tisućljetni jezik naš hrvatski* (1991), *Hrvatski jučer i danas* (1995.), *Hrvanja hrvatskoga* (2004.)

Iz povijesti hrvatskoga jezika nema puno radova iz Babićeva pera, što je razumljivo jer je njegovo područje suvremeni jezik. Ham posebno izdvaja Babićevo zauzimanje za novu periodizaciju početka hrvatskoga književnoga jezika, potaknuto navodima iz *Rituala Rimskoga Bartula Kašića*. Vezuje ju uz prijelaz iz 15. u 16. stoljeće, *Ranjinin zbornik*, pjesništvo Šiška

Menčetića i Džore Držića te Vrančićev rječnik iz 1595., u kojem je i cjelovit prijevod *Očenaša*, koji je Babiću bio lingvističko otkriće.

Zaključno se može reći da je knjiga Sande Ham *Po jeziku Hrvati* štivo koje će potaknuti nova čitanja i nove pristupe starim otvorenim temama hrvatskoga jezikoslovlja na koje nisu ponuđeni općeprihvaćeni normativni odgovori. Autorica je u povijesnom prijesjeku odabranih poglavlja pokazala da su razlog tomu sukob izvorne hrvatske i nakalemljene vukovske norme o dijelu naglasnih, tvorbenih, morfoloških i pravopisnih pitanja. U tom kontekstu ona se zauzima za objavljivanje starijih djela hrvatske pisane baštine na izvornom slovopisu, pravopisu i jeziku, što je i sama primijenila u ovoj knjizi.

Nataša Bašić